

HET GEZINSLEVEN IN HET OOSTEN VAN NOORD-BRABANT

DOOR P. A. BARENTSEN.

Het gezin is de natuurlijke schakel tusschen enkeling en maatschappij. Immers, gedachtengang en handelingen, het lot, ja het levensgeluk van den enkeling worden in zeer belangrijke mate bepaald door het gezin, waarin hij leeft of waaruit hij is voortgekomen. Anderzijds vindt men in de maatschappelijke stroomingen, in de kleine en groote uitingen van het maatschappelijk leven, in de tegenstellingen op godsdienstig, ethisch, verstandelijk en stoffelijk gebied telkens weer den overwegenden invloed van het gezin terug. Uit deze niet te loochenen feiten vloeit voort, dat de socioloog zijn volle aandacht zal moeten wijden aan het gezin. De noodige gegevens vindt hij niet in de studeerkamer, doch in het dagelijksch leven. Hij heeft daarvoor de medewerking noodig van hen, die in de gelegenheid zijn, het dagelijksch leven en het gezin geregeld van nabij gade te slaan. De huisarts, wiens arbeid in de laatste jaren door den invloed der vele specialisten zoo belangrijk is ingekrompen, komt m.i. daarvoor in de eerste plaats in aanmerking. Willen de gegevens van waarde zijn, dan moet men langen tijd achtereen dezelfde gezinnen nagaan. Uit deze hoofdvoorwaarde vloeit voort, dat het terrein van onderzoek van één enkel persoon steeds beperkt zal zijn, en dat samenwerking van verscheidenden in alle deelen van het land noodig is. Bij dit onderzoek zal men letten zoowel op het normale als op het pathologische en wel omdat men het laatste niet kan verklaren zonder het eerste te kennen. De studie van het pathologische alleen leidt gemakkelijk tot een verkeerde opvatting van den oorsprong en geeft een overdreven indruk van den omvang, terwijl de studie van het normale ons leeren kan, hoe verrassend veel daarvan nog is overgebleven, terwijl uit de vele geleidelijke overgangen naar het pathologische de oorsprong daarvan duidelijk kan worden gemaakt. Als uitgangspunt voor waarneming

Gaarne plaatsen wij deze beschrijving, omdat wij meenen dat de inhoud, op zich zelve belangwekkend, bovendien van waarde kan zijn voor de beoefenaars der sociale wetenschappen. Wij willen deze gelegenheid benutten, om hen, die een volksdeel uit eigen aanschouwing goed kennen, aan te sporen, ons daarvan een beschrijving ter plaatsing aan te bieden.

Red. M. en M.

zal men m.i. niet moeten kiezen een der vele tegenstellingen, b.v.: godsdienstig of zedelijk verval, geringe ontwikkeling of groote armoede, daar deze, hoe belangrijk ook, slechts secundaire verschijnselen zijn, doch het middel van bestaan. Voor wie den strijd om het bestaan als het primaire beschouwt, als den hoofdfactor, waarnaar mensch, gezin en maatschappij zich moeten voegen, heeft het middel van bestaan groote beteekenis. Want de aard daarvan, de wisselende opbrengst, de veranderlijkheid (groei, stilstand of achteruitgang) en de verhouding van den arbeid, dien de mensch zelf verricht tot dien, welke hij de natuur laat verrichten (stoom, electriciteit enz.) geven het aanzijn aan de verschillende gezinsvormen en typen van samenleving, die door wisselwerking tot een bonte verscheidenheid worden. Het beste laat zich het gezin bestudeeren in afgelegen streken, waar het bestaansmiddel van alle gezinnen vrijwel hetzelfde, bovendien de opbrengst nagenoeg constant is, en waar de invloed van andere sociale krachten gering is gebleven.

Zulk een streek vindt men op het platteland in het Oosten van Noord-Brabant, waar ik van 1903—1916 de geneeskundige praktijk heb uitgeoefend en waaraan ik thans eenige beschouwingen zal wijden. Mijn ervaringen zijn verzameld in de Noordbrabantsche Kempen, en wat ik daarover zal mededeelen, heeft alleen betrekking op de toestanden, zooals ik die in de allereerste jaren van mijn verblijf vond. Zij hebben dus geen betrekking op de hedendaagsche verhoudingen, die onder invloed van mobilisatie en oorlog en de naweeën daarvan wel aanmerkelijk van de vroegere verschillen.

Op het platteland van Oost-Noord-Brabant vindt men, tusschen de uitgestrekte heiden en dennenbosschen, op de meest grillige wijze gegroepeerd, den schralen bouwgrond, waarop het hoofdmiddel van bestaan wordt uitgeoefend. Op en bij dien bouwgrond staan de boerenwoningen in kleine groepjes bijeen. Het aantal landwegen is groot, kunstwegen zijn echter uitzondering, slecht begaanbare zand- en modderwegen regel. De heide is soms het eigendom der omwonenden. Wie zich in de onmiddellijke omgeving daarvan vestigt, krijgt door dit feit alleen recht op aandeel in de opbrengst. Doch voor een overgroot deel is de heide het eigendom van de gemeenten en voor het overige van jachtliefhebbers. De bosschen zijn reeds meer in het bezit van boeren en andere particulieren, maar voor een belangrijk deel toch nog van de gemeenten. De opbrengst daarvan stelt deze gemeenten in staat om zeer weinig belasting te heffen. De bouwgrond is grootendeels eigendom van de gebruikers. Het kleiner gedeelte, dat verhuurd wordt tegen zeer lagen prijs, is in handen van particulieren.

De bouwgrond is schraal. De bewerking moet altijd met de noodige omzichtigheid geschieden, daar de teeltlaag zoo dun is, dat de onvruchtbare onderlaag gemakkelijk bovengewerkt kan worden. De grond heeft bovendien bijzondere zorg noodig, omdat hij bij ver-

waarloozing gemakkelijk uitgeput wordt. Theoretische kennis van de grondbewerking heeft de boer niet. Ten deele wordt dit vergoed door jarenlange praktische ervaring. Bij goede bewerking levert de grond een voldoende bestaan voor den gebruiker en zijn gezin, maar veel meer niet. Voor grootgrondbezit komt de streek dus niet in aanmerking. De eigenaardigheid van den bodem verklaart de gehechtheid van den boer aan het stuk grond, dat hij jaren lang heeft bewerkt en bezeten, en voor een belangrijk deel ook den tegenzin om een ver afgelegen stuk om te ruilen tegen een dat bij zijn huis is gelegen, doch in zijn oog minder waarde heeft. Is hij echter in de gelegenheid een stuk goeden grond te koopen, dan telt de afstand tot zijn huis weinig mee. Het grondbezit van den boer bestaat dus zoo goed als altijd uit kleine lapjes grond, her en derwaarts verspreid. De bewerking wordt daardoor niet weinig verzwaaard, en daar gehuurde krachten te duur zijn of nauwelijks te krijgen, moeten de leden van het gezin medehelpen.

Het bedrijf is dus een gezinsbedrijf. De grootte daarvan is voor een zeer belangrijk gedeelte van die van het gezin afhankelijk. Wie veel kinderen heeft, tracht zijn grondbezit uit te breiden of grond te huren en laat eerst, wanneer dit niet gaat, zijn kinderen bij anderen werken. Wie geen of weinig kinderen heeft en tegen het huren van werkkrachten opziet, tracht zich door hard werken schadeloos te stellen. Heeft hij (door een erfenis b.v.) een te groot grondbezit, dan verhuurt hij een deel daarvan aan anderen, die het beter kunnen bewerken. Tot op zekere hoogte wordt dus de grootte van het bedrijf bepaald door de grootte van het gezin, maar de grootte wordt altijd aangeduid naar het aantal koeien, dat op stal staat. Scherpe tegenstellingen, voortspruitende uit het verschil in grondbezit, bestaan er niet, daar het verschil in grootte der boerderijtjes niet belangrijk is.

Naast het boerenbedrijf bestaat een niet minder intensief huiselijk bedrijf. Het brood wordt thuis gebakken, het voedsel voor de dieren hier gemengd, gestampt, gesneden en gekookt. De zuivelbereiding geschiedt soms nog thuis. De brandstof, bestaande uit hout en heiplaggen, wordt uit het bosch en van de heide gehaald. De hennepplant, waarmede men steeds een veldje in de buurt van het huis bezaait, levert de vezels, waarvan het spinnewiel den draad en de wever van het dorp de wel wat grauwe, doch oersterke stof zal maken voor onderkleeding. De stengels zijn geschikt voor zwavelstokken, en de zaden, bij den oliemolen gebracht, leveren eene olie voor veelzijdig gebruik. Van de wol van het schaap breit men kousen.

Het bovenstaande geeft een niet eens volledig beeld van den intensieven arbeid, die in en buitenshuis wordt verricht. De arbeid is alles, de mensch niets. Het huis draagt hiervan geheel en al den stempel. Geen gezellig vertrek, geen verlichting, onvoldoende verwarming, geen behoorlijke slaapgelegenheid, daarbij alles vuil en slecht onderhouden. Alles is even eenvoudig, sober en primitief. De voeding

is voldoende. Het brood is bijzonder voedzaam. Spek, eieren en aard-appelen zijn er genoeg. Rundvleesch wordt alleen op bijzondere dagen, vooral bij de kermis en dan in ongelooflijk groote hoeveelheden gegeten. Voor groenten mist men den tijd om ze te zaaïen en nog meer om ze schoon te maken. De hoeveelheid, die ervan gebruikt wordt, is zeer klein. De nachtrust is voldoende. Voor ontspanning heeft men op werkdagen geen tijd. Op Zondagen en de vele Katholieke feest-dagen bestaat de ontspanning voor de volwassen of nagenoeg vol-wassen mannen in het bezoek van de vele herbergen met de daaraan verbonden genoegens. Aan ontwikkeling en lektuur gevoelt men geen behoefte. Men heeft er den tijd niet voor, het huis leent er zich niet toe om rustig te zitten en bovendien, men heeft er niets aan om voor-uit te komen in deze wereld.

Daar alleen de zuivelproducten (behalve de ondermelk), de kal-veren en varkens en zoo nu en dan ook het mijnhout uit de bosschen in geld worden omgezet, en alle verdere productie voor eigen gebruik dient, is het geld schaarsch. De behoefte daaraan wordt nog vermin-derd door de omstandigheid, dat, behalve de kruidenierswaren, meel en bovenkleeding, ongeveer niets buitenshuis behoeft te worden ge-kocht.¹⁾ Het grootste deel van het geld is noodig voor uitbreiding van het bedrijf. Daardoor springt men altijd zeer zuinig met geld om, behalve voor godsdienstige en liefdadige doeleinden, voor bijzondere feestelijkheden en, ongelukkig genoeg, ook voor alcoholische dranken.

De geldschaarschte, het onderling niet belangrijke verschil in grootte der boerderijtjes en de afgelegenheid der streek maken, dat de menschen, wanneer er iets hapert, steeds op elkaars hulp zijn aangewezen. Wanneer een der huisgenooten ziek is, wanneer er moeilijkheden in den stal zijn, wanneer het paard kreupel is, de kar of een of ander noodzakelijk werktuig stuk is, steeds helpt men elkaar in alle omstandigheden, ook bij nacht en ontij. Zoodoende ontstaat een band tusschen de gezinnen, eene saamhoorigheid, die, versterkt door de aan Katholieken in sommige omstandigheden eigensamhoorigheid op godsdienstigen grondslag, een verschijnsel wordt, dat men in de kleine en groote uitingen der samenleving terugvindt en het doen en laten van den enkeling volkomen beheerscht.

De spreekwoordelijke hulpvaardigheid van den Noordbrabant-schen plattelandster behoort tot zijn beste deugden, aangekweekt als die is door het opvoedende voorbeeld van de vele kleine en groote diensten, die men elkaar dagelijks bewijst. Als gevolg van de saam-hoorigheid staan zijn gedachten, handelingen en leefwijze geheel en al onder invloed en contrôle van de gemeenschap. Hij zal niet licht iets doen, dat een ander niet doet en evenmin iets laten, dat een ander

¹⁾ Het aantal middenstanders is in verband daarmee klein en de meesten oefenen om in hun levensonderhoud te voorzien het landbouwbedrijf als neven-bedrijf uit.

wel doet. De saamhoorigheid gaat dus gepaard met een vermindering van zelfstandigheid. Door dit tekort aan zelfstandigheid valt het hem moeilijk eene snelle beslissing te nemen zelfs in eenvoudige zaken. Hij vraagt telkens om raad, treuzelt en hakt ten slotte den knoop maar half of verkeerd door. Die besluiteloosheid heeft zich op economisch gebied herhaaldelijk gewroken. De coöperaties hebben haast alle een langen lijdensweg achter den rug en niet zeldzaam zijn de onpractische oplossingen en krachtversnipperingen, tot schade van het geheel.

Saamhoorigheid gepaard met verlies van zelfstandigheid verklaart de innige gehechtheid aan het oude en tevens het verzet tegen het nieuwe. Zoo is te begrijpen de gehechtheid aan den godsdienst, aan al de oude gebruiken, zoowel die, welke min of meer met den godsdienst verband houden, als de andere, zooals het schieten bij bruiloften, het schoonmaken van het huis voor de jonggehuwden, het helpen bij verhuizingen, waarbij de geheele buurt meetrekt en zoovele andere, die oorspronkelijk getuigden van een warm meeleven in lief en leed, maar door het alcoholisme geheel zijn ontaard. Men vindt er ten deele nog terug de oude volksgeneeskunde, maar ook nog vrij duidelijk de oude rechtsopvattingen, die b.v. slechte behandeling van een der echtgenooten, slechte behandeling der kinderen of van inwonende oude familieleden alsmede zedenmisdriven met buitengewone gestrengheid veroordeelen en daarentegen mishandelingen licht tellen. Groot is de gehechtheid aan de oude drinkgewoonten en niet minder aan de vele misbruiken bij de behandeling van zuigelingen, waarbij echter de maatschappelijke omstandigheden een belangrijk woord meespreken. Alle gebruiken, gewoonten en opvattingen zijn oeroud, van geslacht tot geslacht overgebracht en vreemde invloeden hebben deze niet kunnen uitroeien. Het verzet tegen het nieuwe moet dus wel zeer lang hebben bestaan. In den tijd waar ik over schrijf, het begin dezer eeuw, was dit verzet zeker nog niet minder geworden. Pogingen tot verbetering van den landbouw door invoer van kunstmest, pogingen tot stalverbetering stuitten vaak op een niets, zelfs den geestelijke niet, ontzienden tegenstand, en slechts aan het hardnekkig volhouden van enkele zelfstandigen gelukte het, deze noodzakelijke verbeteringen meer algemeen te doen worden. De drankbestrijding had niet minder ernstigen tegenstand te overwinnen, en feitelijk heeft zij hoofdzakelijk door eene zeer handige methode, die van kennis van de volksziel getuigt (halfdaagsche afschaffers, afschaffers en geheel-onthouders) belangrijk terrein gewonnen. De moeilijkheden om eene betere behandeling der zuigelingen en van zieken in 't algemeen te bewerken, waren niet minder groot. Als gunstig verschijnsel staat hiertegenover, dat alles wat naar weelde zweemt, zorgvuldig werd geweerd. Niet zelden onderscheidt de woning van een meergegoede zich slechts van die van anderen door fraaiere voorwerpen van gods-

dienstige strekking, en is er in het uiterlijk der bewoners weinig dat hun welstand verraaft. Wanneer b.v. door hooger prijs van het vee of van de landbouwproducten de inkomsten stijgen, gaat daarvan wel een deel door het alcoholisme verloren, maar het grootste deel wordt toch voor nuttige zaken aangewend.

Het wantrouwen tegen den vreemdeling zal na dit alles wel geen verwondering wekken. De vreemdeling geeft daar niet zelden goede gronden voor. Hij bespot vaak de menschen om hun eigenaardigheden, om hun geloof en neemt hen, gebruik makend van hun geringe kennis der waarde van vele voorwerpen, herhaaldelijk beet. Ongegrond is dit wantrouwen dus zeker niet. Dit neemt echter niet weg, dat zij, zoodra de goede trouw van den vreemdeling voor hen vaststaat, steeds de bereidwilligheid en hulpvaardigheid in persoon zijn. Wie zich in de omgeving vestigt en blijk geeft niet vijandig te staan tegen de heerschende opvattingen, wordt dan ook als oud vriend behandeld, onverschillig welke overigens zijn levensopvatting is. Daarentegen wordt een propagandist voor eene hun vijandige geestesrichting steeds en niet zachthandig geweerd.

De beteekenis van de saamhoorigheid voor den Katholieken godsdienst is niet minder treffend. Wel zelden zal men zooveel menschen bijeen vinden, die het in godsdienstig opzicht zoo volkomen eens zijn. Ieder houdt zich stipt aan den eeredienst en aan al de oude gebruiken, die daarmede samenhangen. De platteler, in een milieu opgevoed, waarin elke wanklank uit den boeze is en scherp wordt veroordeeld, ontmoet in zijn geheele leven geen enkele omstandigheid, welke hem in zijn geloofsopvattingen aan het wankelen kan brengen. In zijn gezin, en in 't algemeen ook op stoffelijk gebied, is niets te vinden, dat hem in tweestrijd kan brengen tusschen neiging en godsdienst. Men mist er de talrijke schakeeringen van het geloof, die in groote steden regel zijn. Evenals op stoffelijk gebied, bestaat er nagenoeg gelijkheid op godsdienstig gebied. Op allerlei wijzen wordt de Noordbrabander aan zijn godsdienst herinnerd. In huis zijn de eenige voorwerpen van weelde van godsdienstige strekking. Het gewijde palmtakje, op een hoekje van het bezaaide land in den grond gestoken, geeft aan, dat de bewerker Gods zegen heeft afgesmeekt voor den oogst. Geen enkele vereeniging, al staat zij tot den godsdienst slechts in zeer verwijderd verband, die niet haar feestdag met een godsdienstige handeling inluidt. Haast elke familie telt een lid, dat tot den geestelijken stand behoort, en in belangrijke zaken wordt geraadpleegd. Bij geboorte, bij ziekte, bij overlijden, bij huwelijk, bij alles speelt de godsdienst een zeer belangrijke rol.

Hieruit moet men wel de slotsom trekken, dat de Katholieke godsdienst het leven van den Noordbrabantschen platteler volkomen beheerscht, en toch zijn er tal van feiten te noemen, die met het begrip van godsdienst allerm minst zijn te rijmen. In eene kerkelijk

goedgekeurde brochure, getiteld „Uit de donkere gewesten”, geeft H. N. Ouwerling, een katholiek schrijver, die zijn geheele leven in Noord-Brabant en Limburg heeft doorgebracht, hiervan een lange opsomming¹⁾. Zoo ongunstig, als deze schrijver het voorstelt, ziet het er, wat Kempenland betreft, wel niet uit, maar toch is er veel in wat ik kan onderschrijven. Het alcoholisme en de criminaliteit worden uitvoerig besproken, maar tevens wordt gewezen op de vele kleine tekortkomingen in het dagelijksch leven. De kleine bedriegerijen, de laster, de ontaarding van tal van goede oude godsdienstige gebruiken, de ruwheid en platheid van taal, eigenaardigheden, die niet alleen op gebrek aan godsdienstig en ethisch gevoel wijzen, maar tevens het bestaan van geleidelijke overgangen naar de misdaad aantonen. Wie deze brochure leest, moet den door den schrijver niet gewilden en zeer onjuisten indruk krijgen, dat de Noordbrabantsche bevolking voor een zeer groot deel op de grens van de misdaad staat of deze reeds heeft overschreden en dat alleen door leemten in de strafwet de veroordeelingen veel te gering in aantal zijn. De indruk wordt een geheel andere, wanneer men het dagelijksch leven van nabij gadeslaat en uit het normale het ontstaan van het pathologische verklaart.

Als hoofdoorzaak voor het verkeerde noemt de schrijver onvoldoende algemeene kennis, en bepaald ook onvoldoende kennis van den godsdienst. De eerste staat vast. Het schoolbezoek was daarvoor veel te ongeregeld, aan ontwikkeling voelde men op lateren leeftijd geen behoefte of men had er den tijd of de gelegenheid niet voor deze alsnog te verkrijgen. Het is dus a priori zeer waarschijnlijk, dat de noodige kennis van den godsdienst uiterst moeilijk zal bij te brengen zijn aan menschen, die nauwelijks kunnen lezen en schrijven. Daar staat echter tegenover, dat de wel niet ontwikkelde, maar lang niet domme Noordbrabander door het veelvuldig deelnemen aan alle godsdienstoefeningen in doorsnee althans van de hoofdzaken toch wel een helder denkbeeld zal krijgen. Zonder kennis van de hoofdzaken zou m.i. een zoo trouw en geregeld kerkbezoek niet zoo algemeen kunnen zijn en blijven. Maar stel, dat de onvoldoende kennis van den godsdienst vast staat (de schrijver, die katholiek is, kan dit beter beoordeelen dan ik), dan nog is het oorzakelijk verband daarvan met het verkeerde niet aangetoond. Immers, ook in ontwikkelde kringen komt onvoldoende kennis van den godsdienst voor, en er zijn nog andere streken waar deze vast staat en waar de sociaalpathologische verschijnselen of gering zijn of een geheel ander karakter dragen. Daarmede alleen komt men er dus niet en ik meen dan ook eene verklaring ten deele in andere richting te moeten zoeken.

Wat in het dagelijksch leven, in de omgangstaal het eerste opvalt, is de uiterst sobere, niet zelden grof materialistische wijze, waarop ieder gevoel wordt uitgedrukt. Troostwoorden, zooals b.v. bij

¹⁾ Gedrukt en uitgegeven bij Van Moorsel en V. d. Boogaard, Helmond.

overlijden van een aankomenden jongen als: het is jammer, het zou al gauw een goed verdienster zijn geweest, of bij overlijden van een volwassen man in de kracht van zijn leven: het is een schadelijk lijk, verraden een bedenkelijk tekort aan gevoel en zouden in een ander milieu niet zonder groote verontwaardiging worden aangehoord. Intusschen, wanneer men den persoon kent, die deze uitdrukkingen bezigt en let op mimiek en gebaar, dan is de indruk steeds, dat het gevoel oneindig veel beter is dan de wijze, waarop men het weergeeft. Is de ontwikkeling zoo gering en de woordenschat zoo klein? Neen. Zoodra het onderwerpen geldt, buiten het ethisch terrein gaande, staat men verbaasd over de groote woordenkeus, de treffende, vaak geestige vergelijkingen en de buitengewoon scherpe opmerkingsgave; alleen de vele herhalingen verraden een tekort aan algemeene ontwikkeling. Hier komt de nadeelige zijde van de saamhoorigheid voor den godsdienst voor den dag. Wie op een meer verheven wijze aan zijn gevoel uiting geeft, al is het maar met een paar zinnen meer dan gewoonlijk, kan verzekerd zijn dat zijn woorden lang zullen worden onthouden en verdraaid weergegeven, dat hij daarmede langen tijd zal worden geplaagd, en dat hij bij herhaling als een zonderling bekend zal staan, als een wijsgeer, als iemand, die geestelijke had moeten worden. Ethische beschouwingen moeten aan den geestelijke worden overgelaten; die behooren tot een terrein, waar anderen dienen af te blijven. Dat wij hier wel degelijk met saamhoorigheid en met verlies van zelfstandigheid te maken hebben, blijkt wel hieruit, dat wanneer men hem onder vier oogen spreekt en hij de zekerheid heeft, dat zijn woorden en zijn zegswijze niet aan de spraakmakende gemeente zullen worden overgeleverd, hij zijn uiterste best doet om zijn gevoel beter uit te drukken, en dat hij, wanneer hij daarin faalt, zich steeds verontschuldigt met de opmerking, dat hij geen geestelijke is, die dit alles veel beter zeggen kan. Het gemis aan gepaste uitdrukkingen, die het gevoel weergeven, bewijst allerm minst het ontbreken daarvan, evenmin als het omgekeerde het bestaan daarvan bewijst. Het gebruik van die gepaste uitdrukkingen is zeker geen voldoende waardemeter van het ethisch peil, waarop een volk staat. Maar het gemis daarvan of de vervanging door plastische uitdrukkingen moet het ethisch peil wel benadeelen, ook al wordt dit nadeel door mimiek en gebaar ten deele weer opgeheven. Immers, plastische uitdrukkingen ontaarden gemakkelijk in platte, ruwe en gemeene, een feit, dat in deze streek, waar het alcoholisme zulk een groote rol speelt, terdege merkbaar is, vooral bij de aankomende jeugd, die den beschavenden invloed van welgekozen woorden ontbeert.

Het tweede verschijnsel, dat men in het dagelijksch leven opmerkt, verraadt, in tegenstelling met het voorgaande, wel degelijk een ethisch tekort. Het zijn de tallooze kleine tekortkomingen, de kleine oneerlijkheden, jokkentjes om bestwil, vloeken, waaraan men zich

herhaaldelijk schuldig maakt, zonder er zich maar één oogenblik door bezwaard te gevoelen. Tegenover den geestelijke zet men altijd zijn beste beentje voor, tegenover den notabele reeds minder, maar tegenover elkander zijn die tekortkomingen schering en inslag en vele vormen dan ook den grondslag voor de vele groote en kleine ruzies, die wanneer de alcohol in 't spel komt, op mishandelingen uitloopen, maar die meestal toch weer bijgelegd worden, omdat het de moeite niet waard is. Dit verschijnsel staat wel degelijk in verband met den godsdienst. De Katholieke moraal, zoowel als de Protestantsche leeren, dat men om gevrijwaard te blijven voor hemelsche straffen en de eeuwige zaligheid in het hiernamaals deelachtig te worden, geen zonden mag begaan, en, zoo men dit toch doet, slechts dan op vergeving kan rekenen, wanneer men oprecht berouw toont en dit metterdaad door een onberispelijken levenswandel bewijst. Beide godsdiensten keuren de kleine tekortkomingen af, die strijdig zijn met de naastenliefde, mede op grond hiervan, dat zij den mensch gemakkelijker van kwaad tot erger doen vervallen. De Protestantsche moraal is te dien opzichte veel strenger. Elke kleine tekortkoming, vooral bij herhaling begaan, kan het eindoordeel ongunstig doen uitvallen. De stemming is dientengevolge bij den streng geloovigen Protestant veel ernstiger, min of meer gedrukt. Hij leeft steeds in het onzekere van hetgeen hem later te wachten staat.

De beschaafde mensch (Katholiek, Protestant of ongeloovig) onderdrukt zijn kleine tekortkomingen zooveel mogelijk, niet alleen omdat zij ongepast zijn, doch ook, omdat zij het bewijs van ongeschiktheid voor de samenleving leveren. De minder ontwikkelde Katholiek zal in streken met een gemengde bevolking, waar men op elkaar aangewezen is, zijn kleine tekortkomingen alleen reeds beperken, omdat hij daardoor steeds in scherpe botsing kan komen met andersdenkenden, die hierover een ander en zeer ernstig oordeel kunnen hebben. Beide remmen ontbreken hier geheel of zijn ten eenenmale onvoldoende. Hoewel nu van den kansel herhaaldelijk deze tekortkomingen worden veroordeeld als zijnde strijdig met de naastenliefde en ook, omdat zij schade kunnen doen aan de ziel, telt men ze in het dagelijksch leven al zeer licht. Kleine tekortkomingen doen zeer weinig kwaad; zoo is de opvatting; immers men hoeft er den geestelijke in den biechtstoel niet mee lastig te vallen, absolutie hoeft daarvoor niet te worden gevraagd. Men heeft dus geen oprecht berouw te toonen en geen waarborgen te geven tegen herhaling. De plattelands Noordbrabander acht zich dan ook vrijwel verzekerd van het hiernamaals wanneer hij trouw zijn godsdienstplichten waarneemt, en vele andere nuttige handelingen niet verzuimt, goede werken verricht en zorgt vooral geen zonden te begaan, waarvoor de absolutie zeer moeilijk of in 't geheel niet kan worden verkregen. Want wat het laatste betreft

zijn geen chicanes mogelijk. Stelt de mogelijkheid, dat het hem gelukt den geestelijke te misleiden; dat hij onder voorwending van oprecht berouw de absolutie krijgt, dan heeft hij een tweede zonde op zijn geweten, die hem in het hiernamaals niet minder zwaar zal worden aangerekend dan de eerste. Hieruit vloeit voort, dat de biecht hier een zeer krachtige en voor de overgroote meerderheid een afdoende rem is tegen de misdaad, maar ook dat men zich in de vele kleine tekortkomingen volkomen of nagenoeg volkomen vrij acht. Uitdrukkingen voor iets wat men gaarne zou willen, doch niet doen mag, als: „'t is een kleine zonde waard, maar meer niet”, of wel: „wat geeft het, 't is toch geen stelen of moorden”, wanneer men op een kleine tekortkoming wordt gewezen, zijn teekenend. Geheel in deze lijn liggen de talrijke overtredingen van wettelijke verordeningen en niet minder het uiterst geringe aantal processen-verbaal, door de gemeente-politie opgemaakt. Zij zijn immers geen kwaad; waarom zouden wij de menschen dan niet laten begaan, zoolang zij anderen daarmede niet hinderen en zoolang zij niets ernstigers doen?

De Noordbrabander is blijmoedig en onbezorgd, zelfs in moeilijke omstandigheden. Hij heeft dezen karaktertrek te danken in de eerste plaats aan zijn godsdienst, die hem den naar zijn opvatting veiligen weg wijst naar het hiernamaals, en berusting leert bij tegenslagen. In de tweede plaats aan de verder te bespreken vreugde van den arbeid, die met zijn gezinsbouw verband houdt; in de derde en zeker niet de minste plaats, omdat hij zich door de kleine en bij geen enkele levensopvatting geheel te vermijden tekortkomingen geen oogenblik bezwaard gevoelt.

Deze karaktertrek heeft echter eene zeer belangrijke schaduwzijde, want juist de laatste factor brengt de zwakke naturen onder hen gevaarlijk dicht bij de grens van de misdaad. Zij zullen die, waar de grens vaag en het begrip misdaad rekbaar is en de zelfkennis gering, ongemerkt reeds kunnen overschrijden, hetgeen in de reeds genoemde brochure van Ouwerling met voorbeelden wordt bewezen. Dat het in deze omgeving niet zoover komt en dat menige zwakke broeder daarvoor bewaard blijft, komt: 1e. door den godsdienst. 2e. Wat eigendomsdelicten betreft: het ontbreken van scherpe stoffelijke tegenstellingen. Geld en kostbaarheden zijn schaarsch. Kans op ontdekking is groot, daar men elkanders vee, elkanders werktuigen kent. 3e. De oude rechtsopvattingen, die ik in het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde heb beschreven¹⁾ en ten gevolge waarvan de volksrechtspleging inzonderheid tegen zedenmisdrijven en tegen ontoelaatbare handelingen,

¹⁾ Over kindersterfte, alcoholisme en criminaliteit in Oost-Noordbrabant. Jaargang 1923. 2e helft no. 3. De andere factoren voor de misdaad: de verkeerde opvoeding der kinderen en de woningtoestanden worden hierin besproken.

die door de wet niet bereikt worden, als: slechte behandeling van echtgenooten, van inwonende ouden van dagen, of van kinderen zeer streng optreedt. Wie zich daaraan schuldig maakt, is niet zelden voor altijd uitgestooten. Deze opvattingen bewaren den mensch echter niet voor het misdrijf van mishandeling, omdat dit door de volksmeening niet of zeer onvoldoende wordt afgekeurd.

Zooals in elke samenleving zijn ook hier individuen, op wie geen enkele rem vat heeft. Het moreele peil van deze zeer enkelen is ontzettend laag, hetgeen van algemeene bekendheid is, en na het voorgaande wel geen toelichting noodig heeft. Komt de Noordbrabander in een andere omgeving, waar de saamhoorigheid gering is, en hij geheel op zichzelf is aangewezen, dan mist hij den steun der gemeenschap, hij raakt gemakkelijk zijn evenwicht kwijt, en is zijn nieuw milieu criminogeen, dan komt het, naar ik van zeer bevoegde zijde vernam, zeer gemakkelijk tot degeneratie. Zijn opvattingen over de kleine tekortkomingen hebben m.i. daaraan het meeste schuld.

De criminaliteit van het platteland van Oost-Noord-Brabant wijkt belangrijk af van de gewone criminaliteit in de groote steden. Mishandelingen overheerschen, diefstallen door de inheemsche bevolking gepleegd in haar eigen omgeving zijn zeldzaam. Zedenmisdrijven en moord zeldzaam, maar daarbij staat het moreele peil dan ook uiterst laag. Men vindt er echter niet de gewone attributen van de misdaad, den crimineelen abortus, de geslachtsziekten¹⁾ en de prostitutie.

Aan de hand van deze beschouwingen wordt het zoo uiterst uiteenlopend oordeel over het moreele niveau van den Noordbrabander m.i. verklaarbaar. Aan den eenen kant de Noordbrabantsche geestelijke, die zich dagelijks overtuigt van de godsdiensttrouw van zijn parochianen en die, omdat hij de kleine tekortkomingen veel minder waarneemt, deze van te weinig beteekenis acht en daarom geen kwaad van hen kan hooren. Aan de andere zijde de velen ten noorden van den Moerdijk, die hem beoordeelen buiten zijn milieu, of naar de wantoestanden op hygiënisch en woninggebied, naar de groote kindersterfte, naar het alcoholisme, de schaarsche maar zeer ernstige misdaden, die in andere streken steeds op het bestaan van een criminogeen milieu, dus op een laag moreel niveau wijzen. Deze opvattingen zijn m.i. niet juist. Het moreel niveau is zeker niet lager dan elders. Het vertoont echter een defect, dat op een beschaafd mensch een onaangename indruk maakt, doch voor de groote meerderheid der bevolking weinig onaangename gevolgen heeft. Dit defect

¹⁾ In mijn 13 jarige practijk heb ik slechts één patient, een vreemdeling, wegens geslachtsziekte, behandeld. De tegenwerping, die men zou kunnen maken, dat de plattelands arts deze gevallen niet onder de oogen krijgt, omdat zij zich in de stad laten behandelen, moet ik afwijzen, daar ik evenmin bij vrouwen en kinderen, die wel genoodzaakt worden, zich door den dorpsdokter te laten behandelen, iets van geslachtsziekte heb gemerkt.

brengt echter een te groot aantal menschen dichter bij den zelfkant der samenleving. In eigen omgeving, hoezeer de eenzaamheid zich daartoe leent, komt hij niet gemakkelijk tot de misdaad (uitgezonderd eenvoudige mishandelingen). Het milieu is niet criminogeen. Het defect wordt een gevaar, wanneer de Noordbrabander in een andere omgeving geplaatst wordt, waar hij op zichzelf is aangewezen en den steun en de contrôle der gemeenschap ontbeert.

Evenals de criminaliteit heeft het alcoholisme hier in den tijd, waar ik over schrijf, een geheel ander karakter dan elders. In het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde heb ik het alcoholisme uitvoeriger besproken¹⁾. Ik meen hier te kunnen volstaan met de vermelding, dat er een zeer groot aantal herbergen en bierhuizen zijn, die op Zon- en feestdagen bijna alle door den rechtgeaarden Noordbrabander worden bezocht. Want in elke drinkgelegenheid is de herbergier bloedverwant of vriend, dien men steunen moet en op wiens steun men wederkeerig rekenen kan. De saamhoorigheid werkt dus het alcoholisme zeer in de hand. Op een paar andere eigenaardigheden van het alcoholisme kom ik bij de bespreking van den gezinsbouw nader terug. Het bijgeloof (kwade hand, belezen) zal ik hier buiten bespreking laten en voor de kindersterfte verwijzen naar mijn stukken in het Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde²⁾.

Hiermede meen ik de groote beteekenis van de saamhoorigheid voor de volkspsyche en voor de samenleving voldoende te hebben toegelicht. De saamhoorigheid is primair een levensbelang, veroorzaakt door den grillig verspreiden schralen bouwgrond, die de gezinnen dwingt in groepjes bijeen te wonen, ver van de groote samenleving. Is deze opvatting juist, dan moet de saamhoorigheid verminderen wanneer betere verkeersmiddelen en betere wegen de afzondering opheffen, wanneer de grond door betere bewerking meer oplevert of de arbeid door het gebruik van machines minder zwaar wordt; in welke gevallen men bij nood of ziekte de hulp van anderen minder noodig heeft en zichzelf beter kan helpen. Voorts wanneer het huiselijk bedrijf belangrijk inkrimpt (geen zuivelbewerking, geen broodbakken, aankoop van boven- en onderkleeren enz.). Zoodra de grond meer oplevert en door ruime kunstbemesting meer geëgaliseerd wordt, zoodat de bijzondere zorg aan elk stukje besteed overbodig wordt, is de tijd voor het grootgrondbezit gekomen. Dan komt het werken in loondienst, waarbij het loon in nagenoeg alle levensbehoeften moet voorzien (uitgezonderd tuin en aardappelenland) en waarbij dus bij de wederzijdsche hulp het levensbelang nauwelijks is betrokken. Nog meer is dat het geval, wanneer de bevolking toeneemt

1) Over kindersterfte, alcoholisme en criminaliteit in Oost-Noord-Brabant. Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde. Jaargang 1923, 2e helft no. 3.

2) Over de kindersterfte ten plattenlande van Oost-Noord-Brabant. Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde. Jaargang 1922, tweede helft no. 6.

en voor die velen de bodem geen werkgelegenheid meer biedt en de industrie daarin moet voorzien. Het is dan practisch niet meer mogelijk elkaars arbeid over te nemen, niet noodig elkaars werktuigen te leenen. De gezinnen staan geheel en al los naast elkaar zonder dat eenig levensbelang hen bindt. De gemeenschapszin komt dan slechts bij hooge uitzondering voor den dag, n.l. wanneer het bestaansmiddel in gevaar komt (loonactie) of bij de volkspsyche zeer schokkende gebeurtenissen. De zelfstandigheid neemt toe en als gevolg daarvan komen eerst de schakeeringen op elk gebied en ten slotte ook de scherpe tegenstellingen. Wanneer dan daarbij door verbetering der techniek, door verplaatsing van huiselijke werkzaamheden naar fabriek en werkplaats de huiselijke arbeid zoozeer inkrimpt, dat deze gemakkelijk door een of twee personen kan worden gedaan, dan is er ook in het gezin van gemeenschappelijken arbeid geen sprake meer en niet zelden het gemeenschappelijk belang daarbij belangrijk ingekrompen. De band in het gezin wordt lossen en zoo kunnen zij dan van de uiterste saamhoorigheid tot het uitgesproken individualisme komen.

Zoover komt het hier in de plaatsen, waar de industrie van ondergeschikte beteekenis is gebleven, gelukkig nog niet. Wij hebben een milderen tusschenvorm gekregen, hetgeen m.i. vooral te danken is aan den voortreffelijken gezinsbouw, die de Noordbrabander daar heeft weten te bewaren en die hem behoed heeft voor de veel te snelle toeneming der bevolking, die in andere streken de tegenstellingen op elk gebied zoozeer verscherpte.

Om dit duidelijk te maken en te laten zien hoe het gezin ontstaat, groeit, leeft en weer uiteen gaat, kan ik niet beter doen dan den levensloop van den Noordbrabantschen plattelandster van toen van het begin af te beschrijven.

Het eerste levensjaar gaat niet op rozen. Reeds bij de geboorte wordt op allerzonderlingste manier met den pasgeborene omgesprongen en staat hij bloot aan ernstige fouten, die nog langen tijd kunnen nawerken en vele van zijn lotgenooten een vroegen dood bezorgen. Daar zijn moeder door vele werkzaamheden overstelpt wordt, kan zij zich niet zoo met hem bezig houden als zij dit zoo gaarne zou willen en wordt hij blootgesteld aan een menigte fouten, die aan deze moeilijkheden een voor hem zeer nadeelige oplossing geven (onzindelijkheid, fopspeen, schommelwieg, anijs, wisselend voedsel, enz.). Voor de moeder beteekent deze oplossing het tegengestelde van hetgeen zij er van verwacht. De zorgen nemen toe, de nachtrust wordt eraan opgeofferd, en als hij het leven weet te houden is hij aan het eind van het eerste levensjaar een door en door verwend kind geworden, dat zich in het tweede levensjaar in niets gezeggen laat, zich bevuilt, verwondt of brandwonden oploopt, die hem niet zelden het heele leven teekenen. Hij brengt zijn moeder tot wanhoop.

tot hardhandigheden en tot ruwe woorden en wordt al spoedig naar buiten gebracht, waar hij minder kwaad kan doen. Waarschijnlijk daardoor herstelt hij meestal spoedig van de gevolgen der fouten, waaraan hij in het eerste levensjaar heeft blootgestaan en is zijn gezondheid gewoonlijk gedurende de geheele jeugd voorbeeldig. De moeder, wier tijd zoozeer in beslag genomen wordt door onnoemelijk veel werkzaamheden en wier leven een voorbeeld van zelfopoffering is, heeft weinig tijd om veel zorg aan zijn uiterlijk te besteden en zijn ongehoorzaamheid doet haar al spoedig den moed opgeven. De opvoeding krijgt voortaan een passief karakter en de hoop wordt uitgesproken, dat later de geestelijke en de onderwijzer wel alles zullen terecht brengen. Dat hij niet zooals zijn stadgenooten zoo dikwijls in dergelijke omstandigheden degenereert, komt behalve door de zorg van genoemde personen, vooral hierdoor, dat, waar hij zich ook bevindt, ieder, die hem op iets verkeerd betrapt, hem terdege zal terechtwijzen. Al zijn handelingen staan dus al vroeg onder contrôle van de gemeenschap, en de volkspsyche drukt haar stempel op zijn karakter wellicht veel meer dan de ouders zelf. Zijn eerste verlangen in deze omgeving is mee te mogen werken en maar al te vroeg wordt dit toegestaan. Daardoor bezoekt hij de school zeer ongeregeld en niet zelden alleen dan, wanneer vader hem missen kan. Zijn zusje is er niet veel beter aan toe. Ook zij moet vroeg kleine huiselijke werkzaamheden verrichten, op de kleine kinderen passen enz. Met haar is er echter veel meer te beginnen. Niet alleen wordt zij veel minder verwend en zijn de ouders voor haar veel strenger, maar zij ziet aan al de leden van haar sexe al spoedig, dat de vrouw heel andere en veel mindere eischen aan het leven stelt dan de man.

Wij komen nu tot den puberteitsleeftijd, waarop het verlangen naar de andere sexe begint te ontwaken. De toenadering wordt op velerlei wijzen belet. De kleeding der meisjes is zoo, dat alle lichaamsvormen zooveel mogelijk zijn weggewerkt. Het geplakte haar geheel en al onder de kap, een nauwsluitend jak, dat de borsten en tepels zoo drukt, dat deze in ontwikkeling achterblijven of misvormd worden, waardoor later niet zelden de natuurlijke voeding onmogelijk wordt. Daarbij een groot aantal rokken en zonder overdrijving kan men zeggen, dat er behalve de kleeding niets te vinden is, dat een vrouwelijk wezen verraaft. Elke eenigszins behaagzieke houding of gebaar is in deze kleeding eene mislukking en elke prikkeling der zinnen tot een minimum beperkt. De gelegenheid om elkaar overdag te ontmoeten is door den verschillenden arbeid beperkt en 's avonds komen de meisjes nooit op straat. De strenge tucht waaronder de meisjes staan vindt zijn oorsprong deels in godsdienstig-ethische opvattingen, deels en zeer terecht in de opvatting, dat een vroeg huwelijk buitengewone moeilijkheden veroorzaakt, en vooral niet minder in de vrees der ouders om door een vroeg huwelijk de inkomsten der kinderen

te verliezen. De menschelijke natuur kan door deze overwegingen niet geheel en al het zwijgen worden opgelegd. Wanneer dan ook op kermissen en bij bijzondere feestelijke gelegenheden de teugels verslappen en de gemoederen door drank en het verorberen van groote hoeveelheden vleesch zijn verhit, komt het tot de bekende en beruchte tooneelen, waarbij de al te strenge scheiding der seksen zich wreekt. Dan komen de gelukkig niet talrijke vroege gedwongen huwelijken, die door het niet zoo gemakkelijk vinden van een eigen bedrijf, door het gemis aan opgespaard geld en door de snelle opeenvolging der geboorten haast altijd eene uiterst langdurige periode van armoede inluiden, en steeds een afschrikwekkend voorbeeld zijn.

Door al deze bezwaren zijn beide seksen meestal op een leeftijd gekomen, waarop men een huwelijk niet te licht telt. Menigeen gaat er zelfs tegen opzien of verkiest om andere redenen den ongehuwden staat. Wanneer de ouders zijn overleden en door de talrijke kinderen het bedrijf tot grooter bloei is gebracht, beteekent eene verdeeling voor elk van hen armoede na betrekkelijken welstand, zoodat men liever ongehuwd bij elkaar blijft. De huwelijken zijn dus niet alleen verlaat, maar ook in aantal beperkt.

Voor man en vrouw beteekent het pas gesloten huwelijk heel wat meer dan een eenvoudige gang naar het raadhuis. Het geeft niet alleen in godsdienstig en algemeen menschelijk opzicht reden tot blijdschap, het beteekent ook het verkrijgen van de volle zelfstandigheid en al de vreugde, die de kans tot het omhoog brengen van een eigen bedrijf brengt. Daar het geld schaarsch is, en hun ouders de koorden van de beurs stevig vast hebben gehouden, zijn de genietingen van het leven tevoren zeer beperkt geweest en kost het geen moeite den last van een talrijk gezin te dragen. Met vreugde ziet men de kinderschaar vermeerderen, en wanneer de strijd om het bestaan door eene te snelle opeenvolging of door tegenslag moeilijk wordt, geeft de kinderschaar hem crediet van een meergegoede, mits hij toont goed op te passen. Dit vertrouwen wordt zelden beschaamd. Na de eerste moeilijkheden komt, om den volksterm te gebruiken, de tijd, dat de oudste kinderen den kost gaan verdienen voor de jongste en tenslotte allen voor de ouders. Dan groeit het geheel aan in welstand en de ouders zijn in geldelijk opzicht op lateren leeftijd onafhankelijk van de kinderen. Bij voorkeur brengen zij hun laatste levensdagen op de boerderij door en laten het werk doen door de ongehuwd gebleven kinderen of door een die bij hen is ingetrouwd.

Van den hier geschetsten gang van zaken vindt men vele groote en kleine afwijkingen. Zondert men de op zeer laten leeftijd gesloten economische huwelijken uit, waarbij stoffelijke overwegingen den doorslag geven en de liefde een zeer ondergeschikte rol vervult en uiteraard geen kinderen meer zijn te wachten, dan blijven er nog tal van huwelijken over met een beperkt kindertal. De vruchtbaarste

leeftijd is voorbij. Vele afwijkingen, na de eerste bevalling ontstaan, verminderen de vruchtbaarheid niet onbelangrijk. De al te zware arbeid veroorzaakt zeer dikwijls abortus en de kindersterfte is zoo groot, dat meer dan $\frac{1}{6}$ het eerste jaar niet haalt. Wie geen kinderen krijgt op een leeftijd, waarop die redelijkerwijs nog kunnen worden verwacht, heeft geen prettig leven. Het gemis daarvan drukt zwaar. Het huwelijk beantwoordt niet aan de bestemming en bovendien staat hij, waar hij zich ook bevindt, bloot aan allerlei onbarmhartige plagerijen, die hem het leven zeer zuur maken. De alcohol is dan niet zelden het voornaamste troostmiddel. Maar ook in de groote gezinnen speelt de alcohol een belangrijke rol. Zoodra de kinderen het voornaamste werk kunnen doen, kost het de vrienden in de herberg geen moeite meer den vader tot langer blijven te bewegen. In dit gezin is het de harde arbeid van vrouw en kinderen, die de catastrophie nog lang tegenhoudt of zelfs geheel doet uitblijven. Niet minder opmerkelijk is de heimelijke of openlijke bijstand van de geheele buurt, waarbij de saamhoorigheid zich van de beste zijde laat kennen. Zoodoende komt het uiterst zelden tot de volkomen ontaarding van het geheele gezin, die voor andere streken kenmerkend is. Het is steeds belangwekkend te zien, hoe snel het gezin zich na den dood van den alcoholischen vader herstelt. Van de overige afwijkingen noem ik alleen nog die door den te vroegen dood der moeder veroorzaakt. Daar de vader zich zeer weinig met de opvoeding der kinderen bemoeit, heeft de dood der moeder niet zelden ernstige gevolgen, die door een tweede huwelijk niet altijd worden voorkomen.

Ontdoet men de eigenaardigheden van den gezinsbouw van de bijkomstigheden, die grootendeels door te geringe ontwikkeling en te geringe welstand worden veroorzaakt, dan blijft er een kern over, die het nader bezien wel waard is. Het eerste belangrijke punt is het in toom houden der jeugd, waarvan men de zedelijke beteekenis niet moet onderschatten. Als gevolg daarvan stijgen de levenseischen van de volgende generatie niet boven die van de voorgaande. In het huwelijk schikt men zich veel gemakkelijker in de, trouwens niet lang durende, lasten van een groeiend gezin. Men draagt die lasten met te meer gemak, omdat, zoodra de kinderen medewerken, het geheele gezin groeit in welstand en een onafhankelijke oude dag voor de ouders is verzekerd. Hiermede staat m.i. in nauw verband de vreugde van den arbeid zelf in armoedige omstandigheden. Wie hier zijn best doet, gaat, bijzondere tegenslagen daargelaten, steeds vooruit. Voor hem heeft het leven niets eentonigs. Het vertoont niet dat gelijkmatige, altijd hetzelfde blijvende karakter zooals dat bij een groot deel der bevolking in de steden wordt gevonden, en dat ontevredenheid kweekt, te meer wanneer daaraan een jeugd met veel genot is voorafgegaan en een ouderdom afhankelijk van de kinderen in het verschiet ligt. Zoo draagt dus de gezinsbouw niet weinig bij tot de blijmoedigheid

en tevredenheid, die den Noordbrabander kenmerkt, want zelfs in de armoedigste omstandigheden heeft hij de kans ten slotte aanmerkelijk hooger op den maatschappelijken ladder te komen.

Het tweede punt, waarop ik hier de aandacht wil vestigen, is de regeling van het bevolkingscijfer, die overeenkomt met die, welke Malthus indertijd heeft aanbevolen. De late huwelijken en het niet huwen houden het geboortecijfer laag op natuurlijke wijze, dus zonder Neo-Malthusianistische praktijken en hetgeen daarmee samenhangt, en zonder tot noemenswaardige misstanden op sexueel gebied aanleiding te geven. Een punt, dat m.i. zeer de aandacht verdient.¹⁾

Hiermede ben ik aan het eind van mijn beschouwingen gekomen. De groote beteekenis van het bestaansmiddel zal wel duidelijk zijn. De bouwgrond, grillig verspreid, dwingt de menschen in groepjes bijeen te leven, de slechte wegen zonderen hen van de buitenwereld af. Door de geringe opbrengst van den grond en de afgelegenheid der streek zijn de gezinnen op elkaar aangewezen, waardoor een vorm van saamhoorigheid ontstaat, die versterkt door den godsdienst, eene intensiteit krijgt, die men elders slechts bij uitzondering zal vinden. De saamhoorigheid heeft belangrijken invloed op de volkspsyche en op het godsdienstig, ethisch, verstandelijk en stoffelijk peil der bevolking. Het bestaansmiddel, dat zoovele jaren nagenoeg onveranderd is gebleven, dwingt tot het zelfstandig gezinsbedrijf, waaraan elk lid van het gezin zooveel en zoo vroeg mogelijk medewerkt. Het gezin is een economische eenheid. De levenseischen zijn laag als gevolg van de geringe bodemopbrengst. Zij blijven laag door het in toom houden der jeugd, die nimmer op een hooger levenspeil komt dan de ouders. Dat het levenspeil niet daalt tot er voedselgebrek ontstaat, komt door de late huwelijken en door het niet huwen, als gevolg waarvan de bevolking zich ten naastenbij regelt naar de opbrengst. Het bestaansmiddel is vele lange jaren hetzelfde gebleven, en als gevolg daarvan zijn enkeling, gezin en samenleving in dien tijd in zeer geringe mate en uiterst langzaam veranderd. Die veranderingen zijn eerst opgetreden, toen de bodem door betere bewerking en door ontginningen meer opleverde en een nieuw bestaansmiddel, de wat opbrengst betreft, veel minder aan grenzen gebonden industrie, naar voren kwam.

Al hebben deze beschouwingen betrekking op een reeds afgesloten tijdperk, ik meende ze toch te moeten geven, omdat zij een bewijs kunnen leveren voor de beteekenis van het bestaansmiddel voor mensch en maatschappij, en voor de niet minder belangrijke beteekenis van het gezin als schakel.

¹⁾ Zie hierover: Iets over het Bevolkingsvraagstuk. Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde. Jaargang 1924, Ie helft no. 21.